

MŰVELŐDÉS

„NÉKEM AZ EMBERISÉG S PEST S BUDA TÁJA HAZÁM”

Felvinczi Takács Zoltán

Felvinczi Takács Zoltán művészettörténészként kezdte pályáját, Dürer-monográfiája, amely egyetemi doktori értekezése volt, 1909-ben jelent meg nyomtatásban. Munkahelyén, a Szépművészeti Múzeumban gróf Vay Péter távol-keleti (főként japán tárgyakból álló) gyűjteményének feldolgozása közben jegyezte el magát egész életére India, Kína és Japán művészetével, kultúrájával. A korhangulat által felkeltett, eredendő érdeklődését a Hopp Ferencsel kötött ismeretség, majd barátság táplálta tovább, szorgalma és tudásvágya pedig az 1910-es évek közepére külföldön is elismert orientalistává tették. Miután pedig Hopp Ferenc őt jelölte ki az általa alapított múzeum leendő szakmai gondozójává, halála után (1919) annak „igazgató-örévé”, vagyis vezetőjévé nevezték ki. Igen sokat tett ezt követően tudományos és gyűjtőmunkájával e múzeum keletkutató körökben való elismertetéséért. Ismereteinek a helyszínen történő elmélyítésére azonban csak viszonylag későn kerülhetett sor: 1935 decemberétől egyéves utazás során nyílt lehetősége Távol-Kelet művészeti értékeinek, kulturális és szellemi viszonyainak, társadalmi hangulatának tanulmányozására.

A második világháború előtti évtized Ázsia államainak életében is megoldatlan feszültségek ideje volt. India ebben az időben még a brit gyarmatbirodalom részét alkotta, s angol érdekek Ázsia más földrajzi területein is érvényesültek. Kínában a húszas évek végén befejeződni látszó polgárháborút követően a nemzeti kormány került hatalomra, ám az ország egyes földrajzi területein nem volt egyértelmű a jelenléte. 1931 ősztől fenyegető katonai erőként kellett számolnia Japánnal – amely szigetországi létében megőrizte függetlenségét és önállóságát –, e tény viszont nyomban aktualizálta az orosz–japán ellentéteket, s a

Szovjetunió segítségnyújtás golycsába öltöztetett területi expanzióját vonta maga után. Végül, egyelőre még távoli szemlélőként az Egyesült Államok is jelen volt, saját érdekeinek védelmében, Japán gazdasági erejét magára nézve súlyosabbnak ítélve (jogosan), mint az ideológiai-lag szélsőségesebb, ám távolibb Szovjetunióét.

FTZ 1935. november végén Budapestről indulva előbb még Londonba utazott, hogy megnézze az éppen ott megrendezett nagy kínai művészeti kiállítást, majd Marseille kikötőjében japán hajóra szállva, Kairón keresztül a következő év januárjában érkezett meg első állomására, Colombóba. A szigeten, amelyet akkor még Ceylonnak hívtak – mai neve Srí Lanka –, az egyaránt bevándorló szingalézok és tamilok igen szövevényes vallási, ideológiai és társadalmi viszonyok között éltek, amelyek azonban csak a második világháborút követően, a függetlenség elnyerése után manifesztálódtak. (Meg kell itt jegyezni, hogy a politikai eredetű önelnevezések nem általánosulnak okvetlenül minden vonatkozásban, hiszen például a szigetországban természetesen és a világ számtalan helyén fogyasztott fekete teát ma is mint ceylonit, nem pedig mint Srí Lanka-it forgalmazzák.) Innen észak felé, a Palk-szoroson keresztül hajózott át Indiába, ahol elsősorban a buddhista, hindu és iszlám művészeti emlékeket kereste fel, nem mulasztva el Dárdzsilingben (Darjeeling) meglátogatni Kőrösi Csoma Sándor sírját sem. Utazására való emlékezésének legpoétikusabb oldalai evvel a találkozással kapcsolatosak. Indiából Japánba utazott tovább a tengeren, ahonnan néhány alkalommal átment a kontinensre is, Kína és Korea jelentős építészeti, festészeti kincseinek megtekintésére. Japánból fordult vissza 1936 végén Magyarországra.

*

Kétkötetes, eredetileg 1938-ban, majd 1990-ben reprintben is megjelent *Buddha útján a Távol-Keleten* című könyve, bár ennek az egy évnek a visszaidézése, mégsem szorosán vett útleírás. Az olvasó értesül ugyan a legfőbb utazási körülményekről, időpontokról, célállomásokról, a munka azonban inkább a szellemi benyomások összefoglalása, mint hosszabb-rövidebb időszakok tárgyyszerű és precíz dokumentálása. Dinamikus képet nyújt statikus összegzés helyett, inkább érzékeltet, mint elmesél. FTZ-t már nem elsősorban a felfedezés várható különlegességei vezették keletre, mint Barátosi Balog Benedeket, hanem az elmélyítés igénye, hiszen saját ismeretei alapján megtervezett útján a szak-

irodalom által is legkiválóbbnak tartott művészeti emlékeket látogatta meg. Ebben hazai és külföldi kapcsolatai egyaránt segítettek, a helyszíneken pedig idegenbe szakadt magyar honfitársai. Tudósként érkezve a Távol-Keletre elsősorban a hozzá hasonló szakemberek pártfogására számított, de nem idegenkedett senki szolgálatát igénybe venni, aki kaulaz lehetett egy-egy kítűzött célja felé. Ennek a nyitottságnak haszna a kötet igen változatos és beleérző jellemrajzaiban mutatkozik meg. Szerencséje volt, az idegenekre leselkedő fizikai veszélyek és betegségek elkerültek, noha különösen Indiában és Kínában ott kísértettek körülötte, ám kíváncsiságát nyilván értékelték az istenek is, akik békében engedték tovább.

Közel- és Távol-Kelet fogalma az európaiak képzeletében a változatossággal és ellentmondással jellemezhetően él, ami a földrajzi környezetben, a flórában és faunában, s magukban az ott élő emberekben, társadalmakban is tetten érhető. FTZ felfogásában, mint a címből is kiderül, az az elképzelés erősödött meg, hogy az ázsiai lélek létrejöttében igen fontos szerepet játszott a buddhizmus, sőt e vallást az ázsiai személyiség központi rendező erejének találta, másfelől azonban – s ez nyilván összefüggött székely származásával – élénken érdeklődött a buddhizmuson kívül maradt népek: a hunok és a szkíták iránt is. Való igaz, hogy a vallás Távol-Keleten is az emberi személyiség alapja, táplálója és megerősítője volt egyszerre. Bár Buddha tanítása éppen megszületése helyén, Indiában enyészett el, helyi hatást gyakorolt a hinduizmusra, az iszlámra, Japán és Kína pedig a világ két legnagyobb, buddhista hívők által lakott országa lett. Távol-Keletnek Indiától Japánig tartó területe azonban vallási és etnikai szempontból felettébb gazdag: az igen sokfajta hit- és életformát egyesítő hinduizmus mellett Indiában igen jelentős muszlim közösségek vannak, Kínában a konfucianizmus, a taoizmus, Japánban az ősi sintó és mindezek számtalan válfaja, szektája színesíti a képet. Etnikai szempontból elválnak egymástól az őslakosok (az említett Ceylon „igazi” bennszülöttei például a veddák), illetve az egykori bevándorlók, ám minden országban számtalan újkori betelepült közösség található – kínaiak, afgánok, japánok stb. –, néha igen tekintélyes számban. Mindezt színesen egészíti ki a növény- és állatvilág, valamint a természeti környezet hallatlan változékonysága, amely igen jelentős hatást gyakorol a keleti ember lelkivilágára, ezáltal személyiségére is.

*

Ezzel a sokféleséggel FTZ már a „Világ Kertje”-ben, a „sugárzó-fénylő ország”-ban (ezt jelentik Ceylon nevei) találkozott. A szingalézok és tamilok fizikai megjelenésének különbsége a változatosságot mutatta, amelyet árnyalt a betelepülő afgánok mindkettőtől eltérő külseje. S hamar megfigyelhette a számtalan ázsiai ellentét egyikét is: az életnagyságúnál nagyobb Buddhákat, valamint az egykor élt vallásalapító apró

Buddhista ünnep Kandyban

és még apróbb, ám felettébb nagyszámú ereklyéit, utóbbiak közül az egyiket Kandyban, Ceylon fővárosában, ahol részt vett Buddha fogának ünnepén. Üde színfoltként vonul végig munkáján párhuzamos érdeklődése egy-egy művészeti emlék formája, díszítése és a női szépség keleti megjelenése iránt, persze a szépség keresése köti össze őket, nem a vélhető szándék. Elismerése mellett ezért őrzi kritikai szemléletét is, amelyből egyformán jut az elhibázott alkotásnak, s a kalkuttai bajadér kiábrándító produkciójának.

Maga mögött hagyva a szigetet, Indiában találkozott először a hinduizmussal mint a társadalmat részben fenntartó, részben szabályozó erővel. S alkalmá nyílt az összehasonlításra is. Azon túl, hogy a buddhizmussal vagy az iszlám (és a kereszténység) hívőivel szemben nem egy vallásalapító áll hívői imádatának középpontjában, a hindu vallás a kasztrendszer következtében is különbözik a másik háromtól, amelyek követőik között egyenlőséget hirdetnek – igaz, másképp viszonyulnak a saját hitük szerinti pogányokhoz. A hindu kasztrendszerből azonban nem lehet kitorni – az érinthetetlen egész életében az marad –, de ez nem sújtja boldogtalansággal a hívőket, s FTZ felveti – talán éppen Mahatma Gandhira gondolva –: vajon mi marad a nincstelen hindunak, ha a vallását is elveszik tőle? Megfigyelte ugyanakkor a kasztrendszer lassú és részleges lazulását is, amit kimondottan az ország elkerülhetetlen modernizálódása, a személyes és társadalmi kapcsolatoknak a korábinál szélesebb területre terjedő érvényessége, a más nemzetek által képviselt szokások felbukkanása és a vallási keveredés segített elő; mindezek a normális(abb) érintkezést tették lehetővé, miközben természetesen a hagyományok ereje és jelentősége változatlan maradt. Ennek azonnal látható jelei (voltak) többek között a hinduk szent tehenei vagy

szent emberei, s a homlokukon viselt jel, amely elárulta, hogy Visnu vagy Siva felekezetéhez tartoznak-e. Elzárkózásuk abban is megmutatkozott, hogy templomaik az idegenek előtt nem nyíltak meg, szemben például a buddhista templomokkal, amelyeket szívesen mutatnak meg bárkinek, hiszen híveik közösséget vállalnak a világgal.

Távoli vidékek vándorai előbb-utóbb szembesülnek olyan szokásokkal, körülményekkel, amelyek jelentősen eltérnek minden addigi, megkérdőjelezhetetlennek tűnt evidenciától, ellenkezést vagy hirtelen megvilágosodást váltva ki belőlük. FTZ-nek bőven volt része hasonlóknak. A racionalizmus nevelte európai utazót minden korban érzékenyen érintik a tisztálkodási és az étkezési szokások. A harmincas évek végén Magyarországon még a nagyvárosokban sem volt általános a hideg-meleg vizes fürdőszoba, így az az indiai szokás, amely szerint a tisztálkodni kívánó beleállt egy kerek bádogmedencébe, majd a mellé elkészített öntőedényből magára öntve a melegvizet kezdett hozzá a mosakodáshoz, még éppen ismerősnek is tűnhetett. Sokkal nehezebb volt azonban megszokni az étkezési anomáliákat, részben az ismeretlen étkek, részben az elűzhetetlen rovarok, főleg legyek serege miatt, az egyéb szennyeződésekről nem is beszélve. A helybeliek persze védekeztek, olyan vastag cukorréteggel bevonva a tejberizst, hogy ne férhessenek ahhoz a legyek, de persze mindenre nem lehet ám cukrot hinni... Ennek ellenére utazásának egy bizonyos pontján – saját bevallása szerint – gyomra átállt az ázsiai étkezésre, s attól kezdve már csak a tisztasági szempontokra kellett vigyáznia.

*

Indiában észak felé tartva mindhárom nagy vallás művészeti emlékei vonzották. Hájderábádban (Hyderabad), Ándhra Prades állam fővárosában, amely az egyik muszlim központnak számított, a Csár Minár (Négy minaret) nevű épület volt az első, amit megnézett. (Ándra Prades az egységes Indiába annak létrejötte után nehézségekkel ugyan, de beolvadt, s egykori központja napjainkban már csak az államszövetség jelentős városai közé tartozik.) Ez az épület, amelyet az 1500-as évek végén a pestis elleni küzdelem emlékére emeltek, tulajdonképpen egy négyszögletes, négyívű kapu, amely egy kereszteződésben áll,

A Csár Minár

négy sarkán keces minaretekkel. A város egyetemét 1918-ban alapították, építészeti stílusában hindu és iszlám elemek keverednek. FTZ itt is előadásokat tartott, s éles szemmel figyelte meg vendéglátói ízlésének tágasságát: a síita család lakásában található buddhista képeket, amelyek arra utaltak, hogy az előkelő házigazda, aki családjával együtt az iszlám követője, szemben elődei hitével egyenrangú félként tekintett India bennszülötteire, legalább az általuk létrehozott műalkotások szintjén. Ami tehát esetleg egy ortodox vallási elképzelés szerint eretnekség, az itt nagymértékben elősegítette a társadalmi együttélést. Persze mindig az a kérdés, hogy a hasonló szemlélet mennyiben itatja át a társadalom nagy többségét alkotó, kevésbé művelt és toleráns tagjait, akik – tetszik, nem tetszik – közvetve vagy közvetlenül befolyásolják, megszabják a társadalom eltérő csoportjainak életközösségét.

Felejthetetlen élményt jelentett számára az ellórai (FTZ idejében: Ellura) barlangtemplomba tett látogatás is. Ez a hely igen alkalmas arra, hogy a hinduizmus és a buddhizmus világképeinek és művészetének különbségeit vizsgálni lehessen, hiszen a barlangban mindkét vallás (és

A megvilágosodott Buddha az adzsantai freskón

a dzsainizmus) hívei is mutathattak be áldozatot működése idején. Evvel szemben Adzsanta (Ajanta) falfestményei kizárólag Buddha életének eseményeit, illetve buddhista mesék történeteit illusztrálják, míg a Bombay kikötőjéből hamar elérhető Elefanta sziget barlangtemploma – amelynek keletkezéséről és építőiről semmit sem tudni – a hindu emlékek sorát gazdagítja. E szentély központi alakja a hindu mitológia három legjelentősebb istenének egyetlen, háromarcú szoborként való ábrázolása: jobbról Brahma, a teremtő, balról Siva, a pusztító, középen pedig Visnu, a megőrző látható. A Gudzsarat (Gujarat) államban található Ahmedabad építésze bár egészét tekintve iszlám eredetű, épületein mégis változatos egymásmellettségben láthatók hindu és muszlim elemek, példázva azt, hogy a vallások Indiában is hatást gyakoroltak egymásra, nem csupán követőik viselkedésében, életszemléletében, hanem az anyagi világ általuk létrehozott emlékeiben is. Mint Isztambulban – ahogy a szerző megjegyzi –, ahol a bizánci színek és formák keverednek iszlám elemekkel. A hihetetlen bőségű és formagazdagságú díszítéseket szemlélve FTZ az európai vendég számára idegenkedést és zavart kiváltó jelenségeket is megmagyaráz. Például a duzzadt ajkak furcsaságát, amely egyfelől antropológiai sajátos-

ság, másfelől azonban a buddhista mitológia szerint „a hallgató szája duzzadt alsóajka a gondolatok gazdagságának, a határozottságnak és elszántságnak a jelképe”. Ehhez hasonlóan furcsa hatást válthat ki az ábrázolások kváziérzékiége és ebbéli változatossága, amelynek kulcsa szintén a vallásos elképzelés: az érzéki szépségükkel feltűnni vágyó lány- és nőalakok nem az emberi viszonyokat, hanem a mindenség erőit személyesítik meg, az ellentéteiben létező világot.

Dzsaiapur (Jaipur), a rózsaszínű város másféle élményekkel szolgált. Rádzasztán (Rajasthan) állam 1729-ben alapított települése avval érdemelte ki ezt a nevet, hogy fontos

épületeit mind ez a szín díszíti. FTZ itt vett részt a napisten hindu ünnepén, amely abban hasonlít a nagy vallások hasonló szertartásaihoz, hogy egy aranyszobrot visznek a hívek körmenetben magukkal. A távoli utazó, aki fogékony volt mindenre, ami szép, érzékeny

A Hava Mahal Dzsaiapurban
a 20. század elején

pillantással örökítette meg az emberek és környezetük ellentétét. Megkapta egyfelől a forogtat változatossága, a férfiak színes turbánjai, a nők elegáns szárijai, a csillogó ékszerek, a bőrök barnasága, a hibátlan fogsorok, a feketével körülrajzolt szemek, a fesztelen és bájos viselkedés, másfelől a hanyag, gondozatlan környezet, a mindenhol jelenlévő emberi és állati szemét. Valójában persze nem is ellentét ez – legalábbis az ázsiai lélek szerint –, hanem maga a teljesség, jó és rossz, ég és föld, kezdet és vég együttes létezése. Ahogy az ősi mesterségek, a gyapotfestő, a rézműves művészi technikája, csodálatos használati eszközei hozzátartoznak Indiához, úgy alkotják részét e tevékenységek eltakarítatlan hulladékai is.

*

A harmincas évek végén FTZ számára a legelső, azonnal érzékelhető különbség Kína és Japán között a katonai erő látható, a mindennapokban is érzékelhető jelenléte volt. Míg Japánban, amelyet az európai közvélemény nagymértékben militarizáltnak látott – nem kis részben a szamurájokról elterjedt korábbi híradások nyomán –, nyilvánosan sehol nem találkozott katonákkal, addig Kínában partraszállásától kezdve szembesülnie kellett a különféle egyenruhás alakulatokkal, amelyek

helyi hírek szerint egymással szemben is bizalmatlanok voltak, s maguk a kínaiak is erősen megkülönböztették azokat. Mindez a nemzeti kormány (Kuomintang) idejére esett, amikor a hatalmas birodalom első számú vezetőjét Csang Kaj-seknek hívták, de az országban gyakorlatilag anarchikus állapotok uralkodtak. FTZ is szót ejtett a politikai viszonyok kuszaságáról, a tartományi nagyurak magánháborúiról, arról, hogy a nemzeti elkötelezettségű hadsereg egységei saját csapataik ellen viseltek háborút a tényleges, ideológiai vagy megszálló ellenfelek helyett. Kitért érintőlegesen – mert beszámolója azért nem politikai híradás – Japán szerepére, a kommunista eszmék terjedésére, s a szovjet pénzen folytatott hadműveletekre is. A látványosan megnyilvánuló haderő hiánya persze nem jelentette azt, hogy Japán e nélküli ország lett volna; a megfigyelés oka inkább a népességszám különbségéből, valamint abból a tényből adódott, hogy a japán hadsereg jelentős alakulatai éppen Kína területein állomásoztak. De az is biztos, hogy ezekben az években már mindkét ország katonai vezetői elszántak voltak egy általánosabb összecsapásra is, avval a különbséggel, hogy míg Japán agressziója csupán kifelé irányult, addig Kína vezetői – akkor is és később is – saját országuk különböző népeivel is háborúskodást folytattak. Ennek ellenére a távoli utazó a kirobbanás előtti pillanatokban inkább Anglia és Japán ellentétét regisztrálta, ami a második világháború alatt csak áttételesen jelentkezett, mivel a korábbi nagyhatalom helyét az Egyesült Államok foglalta el.

Kína Indiához hasonlóan ugyancsak hatalmas ország. FTZ utazása idején hasonlóképpen átalakulóban volt, megindult a modern állammá válás útján, bár egy ilyen, területben és népességben bővelkedő, sokszínű és kontrasztokkal terhelt ország fejlődése – mint az elmúlt 60-70 év is mutatja – sem nem könnyű, sem nem egyértelmű. A kínai történelem régebbi századai sem nélkülözték az újrakezdések (kulturális) dühét, amelynek következtében a hibásnak talált elődök minden jelét és hagyatékát ki kellett törölni a társadalomból, a környező tárgyi világból, lehetőleg képviselőikkel együtt. Ezért bír(t) nagy jelentőséggel, hogy ekkor már be lehetett lépni a Tiltott Város területére, amely korábban a kínai császárok lakhelye, később életmódjuk múzeuma lett. Igaz, hogy a japán támadások elől kincseinek egy részét Nankingba (Nanjing) és Sanghajba (Shanghai) vitték – majd a 40-es évek végén, a nemzeti kormánynak a kontinensről történt elűzése után ezek az értékek átkerültek Tajvanra, s most ott láthatók –, de a maradék is nagy meglepéssel töltötte el a látogatót. Ahogy Peking (Beijing) három,

egymástól építészetiileg is megkülönböztethető körzete: a Tiltott Város, a tatárváros és a kínai város is. Érdekes színfolt volt FTZ számára a császári lakóhelyen a darvak tanyája; a karcsú madár a kínai mitológiában a hosszú élet, a halhatatlanság jelképe. Második útja aztán hová is vezethetett volna, mint a Nagy falhoz, amely az Európába Kínáról érkező első híradások óta ismert volt. A bizonytalan viszonyok ellenére vállalkozott belső-kínai kirándulásra is, Kajfeng (Kaifeng) műemlékeire ugyanis igen kíváncsi volt. Itt található az első ezredforduló után néhány évtizeddel épült, tizenhárom szintes, nyolcszögletű, 55 méter magas Vaspagoda (Tie Ta), amelynek anyaga egyébként cserép. De ugyanitt áll a Hsziang Kuo Sze pagoda is, amelynek különlegessége, hogy falait teljesen beborítják a lótusz-trónon ülő Buddhák domborművei. FTZ programjának megfelelően Kínában is felkeresett buddhista barlangtemplomokat, ám a világszerte leghíresebbet, a tunhuangit (Dunhuang) nem érthette el, mivel az akkor éppen vörös uralom alatt állt. Különbözőn előtte már Lóczy Lajos és Stein Aurél is híradással szolgált az Ezer Buddha-barlangokról – Miklós Pál később egy monográfiát is írt róluk –, sőt Stein Aurél az itt talált kéziratok egy részét a British Múzeumba vitte, s ezzel nagy valószínűséggel a pusztulástól mentette meg azokat.

A Vaspagoda

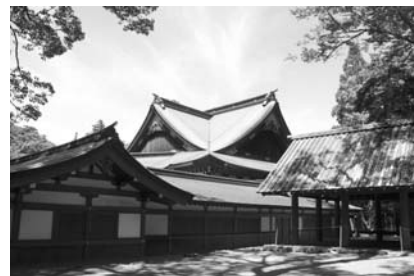
*

Japánban még élesebben exponálódott FTZ számára Távol-Kelet társadalmi és gazdasági fejlődése, párhuzamosan a hagyományok kiegyensúlyozó szerepével. A legfontosabb turistalátványosságok és a művészet iránt érdeklődő tudós céljai egybeestek: Tokió (Tokyō), Kiotó (Kyōto), Nikkō (Nikkō), Kamakura Barátosi Balog Benedek által is megcsodált értékei mellett azonban elutazott Narába is, amely valaha Japán első igazi fővárosa volt. Itt is igen régi és művészileg értékes templomok találhatóak, mint például a Tódaidzsi (Todai-ji), hatalmas Buddha-csarnokával és óriási Daibutsu-szobrával, amely ma a világörökség része. Közeliében található a Shosō-in Kincstár, ahol a legendás császári kincseket őrzik, s ezért mint ilyent a világ első múzeumai között kell számon tartani. Az épületeket körbevevő kertek növényeit megcsodálva öröm-

A Daibutsu-szobor a Tódaidzsi templomban

mel üdvözölte a szelíd őzeket, amelyek szabadon és háborítatlanul élnek ott. Ez a kedves állat egyébként Buddhára utal, aki az indiai Szárnáthban (Sarnath), az őzek ligetében fejtette ki először tanítását, s ábrázolásain emiatt láthatók kíséretében őzek is. FTZ felkereste Kiotóban a nagy változtató, Meidzsi (Meiji) császár sírját is, amelyet azonban ekkor még idegenek nem látogathattak. Nem így az iszei nagyszentélyt (Ise-jingu), amely Japán legnagyobb tiszteletnek örvendő sintó kegyhelye. A fából készült épületek egyetlen szöveget sem tartalmaznak, s

Az iszei nagyszentély

húszévenként mindegyiket ki kell cserélni az eredetit újjáalkotott másolatokra úgy, hogy a nagycsarnoknak minden alkalommal más helyre kell kerülnie. Egyébként a szentély egy részébe még ma is csak a császári család tagjai és a papok léphetnek be, idegenek és főleg turisták egyáltalán nem.

A közeli tengeröbölben található két sziklát óriási hánckötél köti össze, mintegy Izanagit és Izanamit megszemélyesítve, azt a két sintó istenséget, akiknek nászából a japán szigetvilág isteneivel együtt született.

De a társadalom, az ősök hite, a szokások Japánban is átalakulóban voltak; állandóság és gyors változás egymás mellett haladtak előre. A szakuravirágzás ünnepe, a sinto kami és a buddhizmus már-már korlátlan élettisztelete, a kiotói Arany- és Ezüstpavilon csodája, a Himedzsi (Himeji) kastély, a gésák felejthetetlen teaszertartása, a no, a kabuki, a szumó hagyományainak fenntartása, Hirosige és Hoksai fametszetei, Macuo Basó haikui, Muraszaki Sikibu regénye s a Biva-tó, amelynek partján állítólag a Gendzsi regényét írta, mind-mind a nemzeti örökség részét jelentették. S bár a japán mosoly titka is az volt 1936-ban, ami századokkal korábban: „mosolyogni szebb, kellemesebb

és illedelmesebb, mint komor arcot vágni”, azért a kimonó a nők egy részének már terhes viselet volt. A szukijaki, ez a jellegzetes japán egytálétel úgy készült, ahogy annak technikája a 19. század elején kialakult, ám kísérőitalként a szake mellett megjelent a sör is, sőt egyik vagy másik fogyasztása éppen a haladás kontra maradiság szimbólumává lett. Az apró szokásváltozások mutatják azokat a hajszálvékony repedéseket, amelyeken át egyik kultúra természetes hatást tud gyakorolni a másikra, nem a hatalom által támogatott erőszak vagy invázió, hanem az egyes emberek érdeklődése és józan belátása útján. És a felelő nemzeti öntudatot is, amelyről éppen Delhiben jutott FTZ eszébe: „A keletiek nem szorulnak rá, hogy nyugati tudósok nyissák fel a szemüket”. Tudta ezt ő maga is, aki bár párhuzamot vont a Kínában látott üstök négyszögletes fülei s a hazai hun és szkíta leletek hasonló fogantyúi közt, sőt a nagyszentmiklósi kincsen látható díszítések párját ismerte fel indiai rézművesek mesteri munkáiban, mégis egész könyvével ezt sugallta: lehet, hogy Kelet gyermekei vagyunk, de ugyanakkor Nyugat neveltjei is.

Buda Attila